

lükbaşıların, emirleri altındaki yeniçerilere çok sert davranmaları ve keyfî hareketleri yüzünden bir cuma günü divan toplantısını basan yeniçeriler bütün bölükbaşıları öldürdüler (Ekim 1591). O sırada Tunus valisi bulunan Hüseyin Paşa da onlarla başa çıkamadı. Bu isyandan sonra yeniçeriler "dayı" denilen liderlerin etrafında çeşitli gruplara ayrıldılar ve böylece Tunus'ta idare fiilen dayıların eline geçti. 1610-1637 yılları arasında Tunus dayısı olan Yüsf Dayı, emîrül-evtân olan Ramazan Bey'i işlerin başına geçirdi; bu beyin 1613'te ölümü üzerine de onun Korsika asıllı kölesi Murad'ı bey yaptı.

Zamanla Tunus'ta nüfuzunu arttıran ve İstanbul'a armağanlar göndererek paşalık isteyen Murad'a 1631'de bu unvan verildi. Yüsf Dayı'nın 1637'de ölümünden sonra Tunus'ta hâkimiyetin yavaş yavaş beylere geçmeye başlaması onun zamanında oldu. XVIII. yüzyıl başlarına kadar hükümler olan Muradoğulları ailesinden sonra beylik 1705'ten itibaren Hüseyin Bey'in soyundan gelenlerin eline geçti.

26 Nisan 1861 tarihli Tunus kararnâmesine göre beylik hakkı Hüseyinî hânedanının en yaşlı üyesine aitti. Tunus beyliğine geçiş sırasında önce devlet ileri gelenleri ve ailenin yakınları, sonra da halk için olmak üzere iki tören yapıyordu. Aynı kararnâmede beyin Tunus'un ve bey ailesinin başkanı olduğu, kendisine herkesin itaat etmesi gerektiği belirtiliyordu. Tunus'ta para bey adına basılırdı. Bey Tunus adliyesinin mahkûm ettiği kimseleri affetme yetkisine de sahipti. Her perşembe toplanan "mühür merasimi"nde hükümet kararnâmelerini kendi mührüyle onaylar ve yürürlüğe koyardı.

Beyin taşınmış olduğu unvanlar onun yetki ve hâkimiyetini ifade eden birtakım ibareler ihtiva ediyordu. Resmî belgelerde bey için "seyyidünâ, mevlânâ, paşa bey, sâhibül-memleketi't-Tünisiyye..." hitapları kullanılırdı. Bu unvanlar kısmen Hafsî hânedanından, kısmen de XVIII. yüzyıldan kalmıştı.

Hüseyinî ailesinin hâkimiyeti 1881'de Fransızlar'ın Tunus'u işgalinden sonra sadece isimden ibaret kaldı. 1957'de bağımsız Tunus Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla da beylik dönemi tarihe karıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 17, 21, 23, 24; BA, HH, nr. 22558D, 22558E, 27144, 48761; İbn Ebû Dînar, *el-Mûnis ft aḥbârî İfrîkiyye ve Tûnis*, Tunus 1350, s. 179-246; Hüseyin Hoca, *Beşâ'iru ehli'l-îmân bi-fütûḥâti Âli 'Osmân*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6554, tür.yer.; a.mlf., *Zeḫlû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütûḥâti Âli 'Osmân*, Tunus 1326, s. 3 vd.; İbn Ebû'd-Diyâf, *İḥâfî ehlîz-zamân bi-aḥbârî mülûki Tûnis ve 'ahdi'l-emân*, Tunus 1964-65, II, 28; III, 193; Muhammed Sağır b. Yüsf, *el-Maşra 'u'l-melekt ft salḥanaḥi evlâdi Âli Türkt*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6557, vr. 4^p-148^p; Hammûde b. Abdülazîz, *el-Kitâbü'l-Bâşî*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6553, I, vr. 4^b-53^p; Muhammed es-Serrâc, *el-Hulâşâtü's-Sündüsiyye ft aḥbârî't-Tânisiyye*, Tunus Ahmediye Ktp., nr. 4968, II, vr. 110^a vd.; III, vr. 3^a vd.; Muhammed es-Senûsi, *Müsâmerâtü'z-zarîf bi-hüsnî't-tarîf*, Tunus 1926, s. 35-54; Aziz Samih, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1937, II, 125 vd., 150 vd.; Muhammed b. el-Hoca, *Şafâḥât min târihi Tûnis* (nşr. Hammâdi es-Sâhilî — Cîlânî b. Yahyâ), Beyrut 1986, s. 57-65; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Vâililik Eden Hüseyinî Ailesi", *TTK Belleten*, XVIII/72 (1954), s. 545-580; Robert Mantran, "L'Evolution des relations entre la Tunisie et l'Empire Ottoman du XVIe au XIXe siècle", *Cahiers du Tunisie*, sy. 26-27, Tunus 1959, s. 319-333; Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayıardan Beylere Geçışı", *AÜİFD*, XV (1967), s. 173-186; R. Brunschvig, "Tunus", *IA*, XII/2, s. 76-79; Ch. Samaran, "Bây", *EI²* (Fr.), I, 1114; a.mlf., "Bây", *İDMİ*, IV, 1-2.

MEHMET MAKSUDOĞLU

BEY'

(البيح)

Mülkiyeti nakleden akidlerin en yaygın olanı, satım akdi.

Giriş. Sözlükte "mübâdele" anlamına gelen bey' (çoğulu büyü), genelde alışveriş ve ticareti, İslâm hukuku terimi olarak da satım akdini ifade eder. Arapça'da bey' ile eş anlamlı olan şîrâ hem satın alma hem de satma anlamlarını ifade etmekle birlikte satımı ifadede bey'in, satın almada ise şîrânın kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

İslâm'ın doğuşu sırasında Mekke şehri Arap yarımadasının merkezi görünümünde olup yoğun bir ticarî faaliyet sahne teşkil ediyordu. Mekkelî Araplar arasında faizli işlemler, hür iradeyi tam yansıtmayan, hile ve kumarla karışık sembolik hareketlere dayanan alışverişler, büyük ölçüde risk ve aldanmanın bulunduğu ticarî muameleler oldukça yaygındı. Kur'an ticarî ilişkilerde karşılıklı rızâyı esas almak ve bunun bulunmadığı işlemleri gayri meşrû saymak suretiyle (bk. en-Nisâ 4/29) Câhiliye dönemi-

nin bu alışveriş türlerini ilke olarak reddetmiş, Hz. Peygamber'in sünnetinde konu daha da açıklığa kavuşturulmuş ve neticede ticarî işlemleriyle bütün borç münasebetleri sağlıklı bir zemin ve yapıya kavuşturulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de bey', teknik bir terim ve akid olmaktan çok bütün ticarî işlemleri kapsayabilen genel bir anlama sahiptir. Kur'an, Mekke'deki ticarî hayatın etkisi altında kaldığı için değil (krş. *EI²* [İng.], I, 1111), insanlığın ticarî işlemlerini genelde alışveriş simgelediği ve dünyevî kazancı tek hedef kabul edenleri uyarıp onlara gerçek kazancı göstermeyi amaçladığı için sık sık alışveriş konusuna temas etmiştir. Diğer taraftan Kur'an âhiret hayatında alışverişin sözü olamayacağını bildirmekte (el-Bakara 2/254; İbrâhim 14/31), insanlar arasında çok yaygın olan bu muamelelerin onları Allah'ı hatırlamaktan alıkoymamasını istemektedir (en-Nür 24/37). Cuma ezanının okunmasıyla alışverişin bırakılıp namaza gidilmesini emretmekte (el-Cum'a 62/9), Allah Teâlâ'nın, kendi yolunda savaşanların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almış olduğunu bildirmekte ve müminleri bu alışverişlerinden dolayı kutlamaktadır (et-Tevbe 9/111). Kur'an-ı Kerim'de faizi de bir nevi alışveriş sayanlara cevap olarak Allah'ın alışverişi helâl, faizi ise haram kıldığı bildirilirken (el-Bakara 2/275) yine bey' genel anlamıyla ticarî işlemler karşılığında kullanılmıştır. Bey'in eş anlamlısı olan şîrâ ile aynı kökten türeyen iştirâ kelimeleri de genellikle lûgat anlamına uygun olarak "mübâdele" mânasına alınmıştır (bk. el-Bakara 2/16, 86, 90, 175, 207; Âl-i İmrân 3/177; el-Mâide 5/44; et-Tevbe 9/111).

Kur'an'ın alışverişlerde şahit bulundurmayı emreden hükmü (el-Bakara 2/282), İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından, biraz da mevcut şartların tabii sonucu olarak kesin bir emir değil de tavsiye (nedb) mahiyetinde anlaşılmalıdır. Kur'an'da ahde vefâ emredilirken çok defa dünyevî akid ve sözleşmelere bağlılığı da kapsayacak şekilde genel bir anlatım tarzı benimsenmiştir (el-Bakara 2/177; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34; el-Mü'minün 23/8; el-Meâric 70/32). Ayrıca akidlere riayet edilmesi istenmiş (el-Mâide 5/1), ölçü ve tartıda hile yapanlar şiddetle kınanmış (el-Mutaffifin 83/1-3; Hüd 11/85), aldatma, haksızlık, yalan gibi kötü davranışlar yasaklanmıştır

ve böylece alışverişin dinî ve ahlâkî temelleri ortaya konulmuştur.

Hz. Peygamber'in sünnetinde bey' daha açık ve hukukî bir muhteva kazanmıştır. Resûlullah, İslâm öncesi Mekke toplumunda yaygın olan fakat aldanma, haksızlık ve sömürüye yol açan alışveriş türlerini tek tek yasaklamış, faizi belirleyerek alışverişi ve diğer borç münasebetlerini faizden arındırmış, satım akdini Kur'an hukukunun genel hükümleri ve amaçları istikametinde tashih ve tâdil etmiştir. Satım akdiyle ilgili hadislerin önemli bir bölümünün bu nevi yasak ve düzenlemeleri konu edinmesi bu sebeptedir. Alışverişi İslâm ihdas etmemiş, ancak insanlığın ilk devirlerinden itibaren var olagelen bu akdi iyileştirerek olması gereken aslî tabiatına kavuşturmuştur. Bu sebeple İslâm öncesi Mekke toplumunun ticarî hayatında mevcut birçok kavram, şekil ve prensibin İslâm tarafından aynen alınması ve devam ettirilmesi yadırganmamalıdır (krş. *El² [İng.]*, I, 1111).

Kur'an ve Sünnet'in genel ilke ve özel hükümlerini esas alarak doğan, gelişen ve İslâmî hukuk ekolleriyile de (mezhepler) belli bir doktriner yapı kazanan İslâm hukukunda bey' kelimesiyle borçlar hukukunun özünü teşkil eden satım akdi kastedilmiştir. Satım akdinin uzun geçmişi, yaygınlığı ve önemi bir bakıma borçlar hukukunun bu akid üzerinde yoğunlaşarak gelişmesine yol açmış, sonuçta da hem satım akdinin muhtevası genişlemiş, hem de satım akdine ait hükümler ve çözümler zamanla borçlar hukukunda genel kurallar halini almıştır. Klasik kaynaklarda satım akdinin öncelikli ve ayrıntılı olarak işlenip borçlar hukuku nazariyesinin bu akid üzerinde kurulması ve satım akdinin diğer akidler için "model akid" hüviyetini alması bu sebeptedir.

İslâm hukukunda satım akdi (bey'), mülkiyeti nakledici, bağlayıcı (lâzım), tam iki taraflı (ivazlı) ve rızâî bir akid olup isimli (tipik) akidlerin en başta gelenidir. Ancak İslâm hukukunun klasik sistematığı ve satım akdinin belli şekli şart ve nevilere altında işlenmiş olması, ilk planda İslâm hukukunda "tip mecburiyeti" fikrinin hâkim olduğu izlenimini vermekteyse de gerçekte bu hukukta karşılıklı rızânın zedelenmemesi şartıyla akid ve şekil serbestisi esastır. Bu telakkî tarzının en açık örneği, İslâm'ın Câhiliye toplumunun şekli ve sembolik davranışlarla yapılan alışveriş türlerini kaldırıp karşılıklı rızâyı akdin kuruluşunda tek esas olarak benimsemesidir. Hanefîler'in sa-

tım akdinin rûknünü sadece icap ve kabulden ibaret saymaları, İmam Şâfiî'nin, alışverişlerde *ibâha**nın asil olup ancak şâri'in yasakladığı nevi ve tarzların haram olduğunu belirtmesi (*el-Üm*, III, 3) bu fikri teyit eder. Kaynaklarda satım akdi konusunda yer alan şekli ve doktriner ayrıntılar ve sınırlamalar da temelde akdî rızâyı zedeleyen sakatlık ve tehlikelerden tarafları korumayı hedef alır.

İslâm hukukçularının ve hukuk ekollerinin satım akdini tarifleri, ayrıntıdaki farklılıklar bir yana, "malın temlik kasıtıyla malla değişimi" şeklindedir. Bu tanım sebebiyle satım akdi en yakın akidlerden, meselâ menfaatin temlikini konu alan ve süreli olan icare ve âriyetten, bedelsiz temlik olan hibe ve vasiyetten ayrılır. Ancak hukuk ekollerinin "mal" anlayışındaki farklılığa paralel olarak satım akdinin kapsamı genişler ve daralır. Akidde yer alan karşılıkların mahiyetlerine bağlı olarak satım akdinin şu dört gruba ayrılması kapsamı hakkında da bir fikir vermektedir: Her iki bedelin de *ayn** olması halinde mukâyede (trampa), ayn karşılığı *deyn** olursa mutlak bey', iki bedelin de *deyn* olması durumunda sarf, *deyn*in ayn karşılığı satımı halinde de selem akdinden söz edilir. Mutlak bey' dışında kalan diğer üç tür, geniş anlamda bey' kavramına dahil olup kaynakların çoğunda bey' bölümü içerisinde veya devamında incelenmekteyse de zamanla ayrı birer akid olma hüviyeti de kazanmıştır.

Unsur ve Şartları. Satım akdinin özü, tarafların iki malın karşılıklı olarak değişimi konusundaki iradelerini hukukî bir sonuç doğuracak şekilde birleştirmeleri olduğundan akdin üç unsurundan söz edilir: Birincisi taraflar yani satıcı (*bâyi'*) ve alıcı (müşteri), ikincisi, tarafların akid konusundaki iradelerinin birleşimi demek olan icap ve kabul, üçüncüsü ise akid konusu (mahallü'l-akd) olan mal (*mebî'*) ve bedeldir (semen). Ancak Hanefîler, akidle ilgili genel nazariyelerine uygun olarak icap ve kabulü satım akdinin rûknü (*Mecelle*, md. 149), diğer iki unsuru da icap ve kabulün gereği, tabii unsuru veya akdin kuruluş (in'ikad) şartı olarak görürler. Diğer hukuk ekollerine göre her üç unsur da satım akdinin rûknüleridir.

İslâm hukukçularının çoğunluğu akdi, bu arada satım akdini kuruluş, sıhhat ve işlerlik yönlerinden bir bütün olarak telakki ettiklerinden akdin hukuken sağlıklı bir şekilde doğması için gerekli şartları aynı önem derecesinde tutma eğilimi-

mindedirler. Buna karşılık Hanefîler akdin şartlarını akdin yapısında ve işleyişinde oynadıkları role göre dört ayrı merhalede ele alırlar. Bunlar da akdin kuruluş (in'ikad), sıhhat, geçerlik (nefâz) ve bağlayıcılık (lüzum) şartlarıdır (bk. AKID).

A) Taraflar. Hanefîler satım akdinde tarafların (satıcı ve alıcı) mevcudiyetini akdin tabii unsuru, bunların akıllı ve mümeyyiz olmasını in'ikad şartı, hukukî yetkiye (velâyet) sahip olmalarını nefâz şartı, tarafların rızâlarını haleldar eden bozuklukların olmamasını ise genelde sıhhat şartı olarak nitelendirirler. Hanefîler'in ısrarla üzerinde durdukları bu ayırım, akdin teşekkülü ve hukukî muteberliği kadar doğuracağı sonuçları ve hükümsüzlüğünü de yakından ilgilendirmektedir.

Satım akdi, kâr ve zarar ihtimali taşıyan iki taraflı bir akid olduğundan edâ (fiil) ehliyeti bulunmayan gayri mümeyyiz küçüğün, delinin, sarhoşun vb. yaptığı satım akdi geçersiz (gayri mün'akid), eksik edâ ehliyeti bulunan mümeyyiz küçüğün, sefihin vb. akdi ise velisinin onayına bağlı olarak geçerlidir. Bu Hanefî ve Mâlikîler'in görüşü olup Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirîler'e göre kural olarak tarafların bulduğu aranır. Taraflar edâ ehliyetini tam olarak haiz oldukları halde hata, hile, tehdit ve zorlama (ikrah) sonucu satım akdini yapmışlarsa bu takdirde akde rızânın bozukluğu, diğer bir ifadeyle ihtiyarın bulunmasıyla birlikte gerçek rızânın bulunmaması söz konusudur. Bu durumda akid, rızânın ihlâl derecesine ve hukuk ekollerine göre farklılık arzeden hukukî bir geçerliliğe veya hükümsüzlüğe sahiptir (bk. HATA; HİLE; İKRAH).

Hanefî ve Şâfiîler'e göre belli durumlarda velî, vasî, hâkim ve elçi akdin iki tarafını şahsında toplayabilirse de akidde iki ayrı tarafın mevcudiyeti genel kuraldır. Mâlikî ve Hanbelîler bir kimsenin satımda iki tarafı birden temsil etmesini prensip olarak kabul ederler. Mülkiyet, velâyet, vekâlet ve vesâyet gibi hukukî bir sebepten ötürü yetkisi bulunmayan kimsenin (fuzûlî) yaptığı satım akdinin geçerlik ve işlerlik kazanması yetki sahibinin onayına bağlıdır (*Mecelle*, md. 378). Bu Hanefîler'in ve ana hatlarıyla Mâlikîler'in görüşü olup diğer hukuk ekollerine bu tür satımları genelde bâtil sayarlar.

B) İcap-Kabul. Hanefîler satım akdinde icap ve kabulün mevcudiyetini akdin rûknü, birbirine uygunluğu, aynı mecliste olması gibi şartları da akdin in'ikad şartı kabul ederler.

Satım akdinin gerçekte esas karşılık- lı rızâ olmakla birlikte rızâ kişinin iç dün- yasıyla ilgili bir keyfiyet olduğundan ob- jektif bir ölçü olarak bu rızâyı bildiren irade beyanı esas alınmıştır. Diğer bir ifadeyle rızânın varlığı için icap ve kabu- lün, yani akdî irade beyanının mevcu- diyeti, sıhhati için de tarafların ehliyeti ve rızâyı bozan sebeplerin bulunmaması aranır. Hanefîler'e göre birinci şart ak- din rüknü, diğerleri ise önem derecele- rine göre in'ikad veya sıhhat şartlarıdır. Ancak icap ve kabul ile rızâ arasında ka- tî bir bağ olmayıp icap ve kabul rızânın illeti değil varlığının emâre ve işareti sa- yılmaktadır. İcap ve kabul, ancak açık ve net olduğu ve aksi de ispatlanmadı- ğı sürece iç iradeyi yansıtır. Bunun için de meselâ üçüncü şahsın el koyma ve saldırısını önleme maksadıyla tarafların muvazaalı olarak yaptıkları satım akdi- ni (bey'u't-telcie) ve şaka olarak gayri cid- di irade beyanıyla yapılan satımı (bey'u'l- hâzil) Hanefîler de dahil olmak üzere hu- kukçuların çoğunluğu, tarafların gerçek iç iradeleri olmadığı anlayışından hare- ketle hükümsüz saymış, Şâfiîler'in ağır- lıkta olduğu bir grup ise dış şekli esas aldığından bu tür satımları genelde ge- çerli kabul etmiştir. Tehdit ve zorlama- ya mâruz kalan kimsenin satışının fark- lı adlandırmalarla da olsa hukuken sa- kat sayılması yine rızâ eksikliği sebebiy- ledir.

İslâm hukukçuları akidlerin, bu arada satım akdinin kuruluşunda açıklığı sağ- lamak, tereddüt ve ihtimali önlemek, ge- rek tarafların gerekse üçüncü şahısların haklarını korumak gibi gayelerle irade beyanının şekli (siga) konusunda objek- tîf ölçüler geliştirmeye gayret etmiş ve konu üzerinde ayrıntılı olarak durmuş- lardır. Kaynaklarda icap ve kabulün şek- li, zaman kipi ve ifade tarzıyla ilgili ola- rak yer alan tartışmaların başta gelen sebeplerinden biri budur. Bir diğeri de Arapça'da cümle ve fiil kalıplarının iç ira- deyî ne derece yansıttığı konusunda fark- lı görüşlerin mevcut olmasıdır. Satım ak- di kurma iradesinin mâzî fiille ifadesinde niyetin ne olduğu araştırılmazken muzâ- ri (şimdiki ve gelecek zaman) fiil kalıbın- da akid kurma kastının da önem kazan- ması (*Mecelle*, md. 169-170) bu yüzdendir. Emir sigasının durumu tartışmalı olup soru ve gelecek zaman kalıpları, ni- yet ne olursa olsun akid kurucu irade beyanı sayılmazlar. Söz bulunmaksızın sadece fiilî mübâdele ile satım akdinin yapılması (bey'u't-teâtî) belli bir tarihî ge- lişme göstererek sonunda bir kısım Şâ-

fiiler hariç İslâm hukukçularının çoğun- luğu tarafından câiz görülmüştür (*Me- celle*, md. 175). Sonuç olarak akid için kullanılan çeşitli kelime ve ifade kalıpla- rının tarafların rızâsını gösterme konu- sunun örfî bir mesele olduğu ve bu konu- da örfün dile hükmettiği belirtilmiş (Kâ- sâni, V, 133), böylece İslâm hukuk doktri- ninde tarafların maksadını objektif, açık ve kesin olarak ifadeye yarayan söz, ya- zı, imza, fiil gibi vasıtalarla, hatta bazan sükûtle satım akdinin kurulabilmesine imkân tanınmıştır.

Satım akdinin karşılıklı rızâyâ dayan- ması şekil serbestisine sahip olmasını da gerektirir. Bu sebeple olacaktır ki İslâm öncesi Mekke toplumunda yaygın birçok alışveriş türü, meselâ çakıl taşla- rının atımı (bey'u'l-hasât), elbiseleri kar- şılıklı olarak atma, bırakma (bey'u'l-mü- nâbeze), elbiselere karşılıklı olarak do- kunma (bey'u'l-mülâme) gibi sembolik fakat gerçek rızâyı zedeleyen, akdin ku- ruluşunda ve satılan malın seçiminde emrivâkiye yol açan, ciddi bir aldanma riski ve belirsizlik taşıyan davranış ve şekillerle yapılan satım akidleri, Hz. Pey- gambet'in bu konudaki çeşitli hadisle- riyle yasaklanmıştır (bk. Buhârî, "Büyü", 62-63; Müslim, "Büyü", 1-2).

İcap ve kabulün fiilen veya hükmen aynı mecliste olması şartı, araya taraf- ların rızâsını haleldar edebilen fâsıla- ların girmesini önleme gayesine mâtuf olup günümüzdeki modern haberleşme ve yazışma vasıtalarıyla akdin kurulabil- mesine engel teşkil etmez. Bilhassa ilk devir İslâm hukukçularının, meselâ ikinc- i bir satımın veya şartın ileri sürüldüğü, icap-kabul bütünlüğünün bozulduğu sa- tım akidlerine karşı çıkıp akdin sadeli- ğini, teklik ve bütünlüğünü korumaya çalışmaları, biraz da İslâm hukuk doktri- ninin tarihî gelişimiyle ilgilidir (Senhûrî, III, 139-150). Bu tür engellemeler, sade bir hayat tarzının ve ticarî ilişkinin hâ- kim olduğu toplumlarda zayıf tarafı ko- ruyucu bir rol de üstlenir.

İcaptan sonra kabule kadar iki taraf da dönme ve kabul etmeme hakkına (rücû ve kabul muhayyerliği) sahiptir. Satım ak- diyle ilgili olarak vârit olan, "Taraflar bir- birinden ayrılmadıkça muhayyerdiler" (Buhârî, "Büyü", 44; Müslim, "Büyü", 43-46) hadisindeki "ayrılma"yı Hanefî ve Mâ- likîler şifahî ayrılma, yani satımla ilgili karşılıklı konuşmayı bitirme mânasında anladıklarından kabulün beyanından son- ra artık akid kesinleşmiş olur. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise hadiste "bedenen ayrılma" kastedilmekte olup meclis de-

vam ettiği sürece taraflar dönme hak- kına sahiptirler.

C) Mebî' ve Semen. Satım akdinin ko- nusu, tarafların mübâdele etmek iste- dikleri karşılıklı iki şey olup bunlar da mebî' (satılan mal) ve semen (bedel) diye adlandırılmıştır. Hanefîler akdin konusuy- la daha çok satılan malı kasteder (*Me- celle*, md. 150), bedeli ise satım akdinin hükmü veya gereği olarak görürler. Fa- kihlerin çoğunluğuna göre ise her ikisi de akdin konusu, aynı zamanda akdin rükünleridir. Hanefîler'e göre satılan ma- lın mevcut, teslimi mümkün, hukuken muteber olması satım akdinin in'ikad şartı, satanın mülkiyet ve yetkisi dahi- linde olması nefâz, muayyen veya bili- nebilir olması, mevcut ise kabzedilmiş bulunması gibi şartlar da akdin sıhhat şartları olarak sınıflandırılır. Ancak bu ayırım her zaman açık olmadığı gibi şart- ların ihlâl edilmesi durumunda akidde ne gibi tesirlerin meydana geleceği konu- sunda görüş birliği de mevcut değildir.

Satım akdi yapıldığı sırada satılan ma- lın mevcut olmaması genelde "ma'dü- mun satışı" adıyla anılır ve bu da birkaç şekilde kendini gösterir. Birincisinde sa- tılan mal mevcut olmakla birlikte henüz gelişmesini tamamlayıp son şeklini al- mamıştır. Bunun örneği ziraî mahsul, meyve ve sebzelerin olgunlaşmadan ön- ce satımıdır. Hz. Peygamber'in olgunlaş- mamış (salâhî görülmemiş) meyvenin sa- tışını yasaklayan hadisi (Buhârî, "Büyü", 85; Ebû Dâvûd, "Büyü", 23) ve benzer hadisleri (bk. Şevkânî, V, 195-201) İslâm hukukçuları tarafından farklı yorumla- ra tâbi tutulmuş, çoğunluk meyvenin da- ha dalında gözükmeden satışını (*Mecelle*, md. 205), dalında gözüküştükten sonra ol- gunlaşmıyacağı kadar dalında kalması şartı-yla alım satımını câiz görmemiş, olgun- laşmamış meyvenin ise o anda toplan- ması şartıyla satışını câiz görmüştür. Ha- nefîler ve kısmen de Mâlikîler, olgunlaş- mamış ziraî mahsulün ne zaman topla- nacağı belirtilmeden mutlak olarak sa- tımını câiz görerek problemi zımnî izin- le veya fâsit kira akdiyle çözmeye çalış- mışlardır. Bir batında ortaya çıkan ürün- lerin bir kısmı olgunlaşınca tamamının satılabileceği genelde kabul edilmiş, de- ğişik batınlarda ortaya çıkan ve bir kıs- mı olgunlaşmış iken bir kısmı henüz or- taya çıkmamış sebze ve meyvenin sa- tışının cevazında ihtilâf edilmiştir. Çoğun- luk bu durumda sadece olgunlaşan kıs- mın satılabileceğini belirtirken Mâlikîler ve bazı Hanefî hukukçular teâmül ve ih- tiyaç sebebiyle bunu câiz görmüş, ileri-

de mevcut olacak malların o anda mevcut olanlara tâbi olarak akde konu teşkil etmesini kabul etmişlerdir. *Mecelle* de bu görüşü tercih etmiştir (md. 207). Câiz görmeyenler genelde bu tür akidlerde belirsizlik, aldanma ve beklenmedik zarar bulunabileceğinden hareket etmekte, tarafların ancak ortada mevcut malların alım satımı halinde bundan korunabileceğini belirtmektedirler.

Gelecekte mevcut olacağı kesin olmakla birlikte akid anında mevcut bulunmayan bir malın satımı ise teorik ve farazî planda da kalsa ma'dûmun satışı şeklinde karşılanmış ve kurala göre câiz olmaması gerektiği belirtilmiştir. Ancak selem ve istisnâ akidlerinde olduğu gibi belli ihtiyaçlar, ileride meydana gelecek malların akde konu olmasını mümkün kılmıştır.

Ma'dûmun satışının bir diğer şekli ise satılan malın akid yapıldığı sırada hiç mevcut olmayıp daha sonra var olmasının veya varlığını devam ettirmesinin de şüpheli olması durumudur. İslâm hukukçularının genelde câiz görmediği bu nevi satışlardır. Bunun örneği, hadislerde yasaklanan, dişi hayvanın karnındaki yavrunun (mezâmîn), doğacak yavrunun yavrusunun (habeletü'l-habele), erkek hayvanın sulbündeki tohumun (melâkih), bahçenin gelecek yıllardaki meyvesinin (bey'u's-sinîn) satımıdır (Buhârî, "Büyü", 61; Müslim, "Büyü", 5-6; Ebû Dâvûd, "Büyü", 24). Burada satım akidini bâtil kılan husus mebi'in vasıflarındaki bilinmezlik (cehâlet) değil mebi'in aslı ile, meydana gelip gelmemesiyle ilgili bilinmezlik (garar) ve aldanma ihtimalidir. Satım akidinde hukukî emniyeti sağlamak ve tarafları korumak için buna ihtiyaç vardır. Yasaklamanın temelinde bu ana fikir bulunduğu içindir ki Hanbelîler, özellikle de Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye İslâm hukuk doktrininde hâkim olan "ma'dûmun satışı bâtildir" ilke ve genellemesine karşı çıkmakta, satışın garar ve zarardan uzak olmasının ve teslim edilebilir bulunmasının esas olduğunu, hadislerdeki yasaklamanın da böyle değerlendirilmesi gerektiğini, istikbalde meydana gelmesine kesin gözüyle bakılan şeylerin önce de satılabileceğini ileri sürmektedirler.

Akid konusunun mümkün olması şartı satım akidinde genelde, "satılan malın tesliminin imkân dahilinde olması" şeklinde ifade edilir (*Mecelle*, md. 198, 209). Mebi'in tesliminde söz konusu objektif imkânsızlık sürekli olarak, sübjektif im-

kânsızlık ise belli durumlarda satım akdinin kuruluşuna engel olur. İmkânsızlık satım akdinin yapıldığı anda mevcutsa akdin butlânından, sonradan ortaya çıkmışsa akdin infisahından söz edilir. İmkânsız gibi olma da (müteazzir) objektif imkânsız sayılmakta ve öteden beri bu nevi imkânsızlık için denizdeki balığın, kaybolmuş malın, havadaki kuşun satışı örnek olarak gösterilmektedir. Hz. Peygamber'in kabzedilmeyen malın satışını yasaklaması veya, "Yanında olmayan şeyi satma" buyurması (Buhârî, "Büyü", 55; Müslim, "Büyü", 30, 32, 36, 40), genelde satılan malın gayri mevcut oluşuyla değil, teslimin imkânsız oluşuyla yorumlanır ve hadisteki yasağın konusu ve derecesi hakkında farklı görüşler ileri sürülür. Çoğunluk ise yasağın tahrîm ifade ettiğini kabul eder. Ancak Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre yasak menkul mallar, Mâlikîler'e göre gıda maddeleri, Hanbelîler'de meşhur olan görüşe göre ölçülüp tartılabilen mallar (mukadderât) için söz konusudur. Diğer hukukçular ise yasağın her nevi mal için geçerli olduğu kanaatinde dirler. Bir kimsenin gerek başkasına ait bir malı kendi adına satması, gerekse gaspedilmiş malı satması da yine mebi'in tesliminde sübjektif imkânsızlık olarak değerlendirilir ve bu tür satışlar geçersiz sayılır.

"Satılan malın hukukî tasarrufa uygun olması" şartı ile, bir malın satım akdine konu olmasının şâr'i veya hukuk düzeni tarafından yasaklanmamış olması, kamu düzenine, teâmüle ve genel ahlâka aykırı olmaması kastedilir. Bu sebeple şarap, domuz eti müslümanlara nisbetle hukukî itibarı olmadığı için (gayri mütekavvim), necis şeyler, kan vb. de mal olmadığı için satım akdine konu olamazlar (*Mecelle*, md. 210-211). Hadislerde meyte ve domuzdan dolayı da olsa faydalanmanın, mâsiyet atletlerinin, köpeğin vb. satışının yasaklanması (Buhârî, "Büyü", 102-105, 112; Şevkânî, V, 160-164) bu sebeptedir. Ancak Ebû Hanîfe ve bir grup âlim yasağın av köpeğini içine almadığı görüşündedir. Vakıf mallarıyla mescid, yol, köprü, ırmak gibi kamu mallarının, mülkiyet altında olmayıp umumin istifadesine açık bulunan mubah malların satışı ise tahsis amaçlarına aykırı görülmediği için câiz sayılmamıştır.

Satılan malın, tarafları anlaşmazlığa ve aldanmaya sürüklemeyecek ölçüde "muayyen veya bilinebilir olması" şartı üzerinde İslâm hukukunda ayrıntılı olarak durulur. Çünkü İslâm hukukunda taraflar arasında anlaşmazlık doğduk-

tan sonra onu çözmeye uğraşmaktan ziyade başlangıçta anlaşmazlık ve aldanma sebeplerini ortadan kaldırmak esastır. Bu sebeple de mebi'in miktar, cins, nevi ve vasfının bilinmesi gerekir. Belirsizlik ve bilinmezliğin satım akdini iptal veya ifsat edebilmesi için nizaâ yol açacak ölçüde (fâhiş) ve tarafları aldanmaya sürükleyebilecek boyutta olması gerekir. Hanefiler bilinmezlikte olduğu gibi gararda da mebi'in aslı ile ilgili olan gararla vasıf ve miktarı ile ilgili garar arasında fark gözetirler. Bunun için de meselâ hayvanın karnındaki yavrunun satımı, balıkçının daha atmadan ağına düşecek balığı satımı bâtil sayılırken vasıfla ilgili aldanmaların bulunması halinde akid fâsit sayılmıştır. Hadislerde belli derecede bilinmezlik ve garar unsuru taşıyan bazı alışveriş neveleri (muhâkale, münâbeze, muâveme vb.) yasaklanırken (Buhârî, "Büyü", 82; Ebû Dâvûd, "Büyü", 18-19, 34) herhalde bir sebep de budur. Ancak bilhassa misli malların ölçülüp tartılmaksızın bütün olarak tahmin ve göz kararı ile alınıp satılması (bey'u'l-cüzâf) ciddi bir bilinmezlik ve aldanma riski taşımadığından câiz görülmüştür (*Mecelle*, md. 217). Numune ile satış da böyledir. Malın bilinir veya tayini kabil sayılmasında örfün önemli bir rolü vardır. Bir malı görüp bilmeden mebi' veya semen olarak kabul eden tarafa bu malı gördüğünde satım akdinden vazgeçebilme hakkı (görme muhayyerliği) tanınması da akid konusunun bilinir olmasında gösterilen titizlikle izah edilebilir.

Satılan mal için aranan şartların bazan satış bedeli için de arandığı olur. Ancak Hanefiler semeni satım akdinin rûknü değil de hükmü veya gereği gördüklerinden semenle ilgili şartlarda satılan malda olduğu gibi titizlik göstermez ve bu şartları akdin in'ikad şartı dışında mütalaa ederler. Bununla birlikte semenin miktar, cins, nevi ve vasıf itibarıyla bilinmesi, vadesinin mâlum olması gerekir (*Mecelle*, md. 238, 246). Bilhassa Hanefiler satılan mal-bedel ayırımı için birtakım kıstaslar da geliştirmişlerdir. Meselâ para kural olarak semen, kıyemî mallar da mebi'dir. Misli mallar para ile karşılaştığında mebi', kıyemî mallarla karşılaştığında semen olur. İki bedel de semen olabilecek durumda ise zimmette sabit olan semen sayılır. Mebi'in belirlemekle belirli hale geleceği ve onun teslim edilmesinin gerekeceği, semenin ise gelmeyeceği aynı cins ve miktarda başka bir paranın da ödenebileceği ifade edilirken (*Mecelle*, md. 204, 243) bu

farklılıklara işaret edilmek istenmiştir. Hanefîler'in bu ayırımı, meselâ şarap, domuz eti gibi hukukî itibarı olmayan malların mebî' olması halinde akdin bâtil, semen olması halinde ise akdin fâsit olması şeklinde kendini gösterir (*Mecelle*, md. 211-212). Yine mebî'-semen ayırımı, gerek kabz öncesi ve sonrasında tarafların mebî' ve semenle ilgili hak ve sorumluluklarını, gerekse mebî' ve semenin şart ve durumunun akde tesirini yakından ilgilendirir. Şâfiî ve Mâlikîler ise mebî' ve semeni eş anlamlı kabul edip satım akdinde üzerindeki konusulanı mebî', karşılık gösterilen malı da semen sayarlar. Mebî' ve semenle ilgili şartları aynı önem derecesinde tutmaları bu sebeptedir.

Sakatlık ve Hükümsüzlük. Satım akdinde aranan unsur ve şartlardan biri veya birkaçı eksikse akid, bu eksik veya kusurlu şartın önem derecesine göre değişen bir hükümsüzlük müeyyidesiyle karşı karşıyadır. Hanefî ekolü hariç diğer İslâm hukuk ekolleri satım akdinin rükûn ve şartlarındaki eksiklikleri genelde aynı işleme tâbi tutarak bu durumdaki akidlerin hükümsüz olduğunu ifade ederler. İslâm hukukçularının çoğunluğu bu konuda fâsit ve bâtil terimlerini eş anlamlı olarak kullanır. Hanefîler ise satım akdinin meydana gelmesi ve sonuç doğurması için gerekli şartları dört ayrı kategoride ele alır ve buna bağlı olarak gerekli şartları taşımayan akidleri de bâtil, fâsit, mevkuf ve gayri lâzım şeklinde dörtlü bir ayırımı tâbi tutarlar (bk. AKİD). Hanefîler akidlerin, bu arada satım akdinin hükümsüzlüğünü de iki dereceli olarak ele alır, kuruluş şartlarının bulunmaması, diğer bir ifadeyle icap-kabul ve mebî' ile ilgili şartların eksikliği halinde akdi bâtil, akdin kuruluşunda ikinci derece önemi haiz şartların, meselâ sıhhat şartlarının eksikliğinde ise akdi fâsit olarak nitelendirirler. Bunun için de bâtil satışın aslen ve vasfen meşrû olmadığını, fâsit satışın ise aslen meşrû olup vasfen meşrû bulunmadığını belirtirler (*Mecelle*, md. 109-110; bk. BUTLÂN; FESAT).

Satım akdinin sakatlık veya hükümsüzlüğü fıkıh usulünü de devreye sokarak şöyle açıklanabilir: Satım akdinin belli durum ve şartlarda kısmen veya tamamen hükümsüz sayılması, genelde doğrudan veya dolaylı olarak şâri'in yasağından kaynaklanır. İslâm hukuk doktrini şâri'in hükümlerini yorumlama gayret ve iddiası taşır. Şâri'in yasakladığı alışveriş nevelerinden bir kısmında yasak doğrudan akdin özüne ve kurucu unsur-

larına taalluk ettiğinden bu grup alışverişlerin hem yapılmasının haram, hem de hukukî yönden bâtil olduğunda ittifak vardır. Câhiliye döneminin yasaklanan alışveriş şekilleri böyledir. Bazan da yasak alışverişin özünü değil de vasfını yani fer'î bir unsurunu hedef alır. O takdirde Hanefîler satım akdinin fesadından bahsederler. Diğer hukukçular ise böyle bir ayırımı gitmeksizin aslî ve fer'î unsurlara taalluk eden yasağın aynı sonucu doğurup satım akdini gayri sahih kılacağına hemfikirdir. Hanefîler'in gayri mütekavim malın satışını bâtil sayarken bu malın semen olarak kararlaştırıldığı satımı veya faizli alışverişini fâsit saymaları bu sebeptedir. Üçüncü bir durum ise yasağın, fıkıh usulündeki deyimiyse satım akdinin mücâvir vasfına, hâricî bir unsuruna taalluk etmesi hali olup bu takdirde yasağın akde tesirinin ne olacağı tartışmalıdır. Nitekim cuma ezanı vaktinde yapılan alışverişle ilgili olarak âyette (el-Cum'a 62/9) yer alan yasak ile pazara mal getiren üreticileri yolda karşılayarak mallarını alma, alışverişte pazarlık kızıştırmak için alıcı veya satıcı gibi gözükerek fiyatı etkileme, bir kimse- nin pazarlığı devam ederken araya girme, şehirlinin köylü adına alışveriş, şarap üreticisine üzüm veya hurma satma konusunda hadislerde (Buhârî, "Büyü", 58-59, 68-72; Müslim, "Büyü", 4-5; Şevkânî, V, 185-191) mevcut bulunan yasağın ve benzeri yasakların satım akdinin özüne veya aslî unsurlarına değil de mücâvir veya hâricî vasfına taalluk ettiği ileri sürülerek genelde bu nevi satım akidleri dinen günah ve sakıncalı, fakat hukuken (kazâen) geçerli görülmüştür. Hadislerde altın, gümüş ve temel gıda maddelerinin vadeli olarak veya fazlalıkla, miktarı bilinmeyen hurmanın belirli hurmayla, dalındaki hurmanın kuru hurmayla (müzâbene), başağdaki buğdayın kuru buğdayla (muhâkale) değişimi faiz, garar ve bilinmezlik ihtimallerine binaen yasaklanmış (Buhârî, "Büyü", 82; Müslim, "Büyü", 42, 59; Ebû Dâvûd, "Büyü", 18-19, 34; Şevkânî, V, 215-229), ancak bahçe sahipleri için belli bir oranda ağaç üzerindeki yaş hurmanın kuru hurmayla değişimine (arâyâ) izin verilmiştir (Müslim, "Büyü", 59-86; Şevkânî, V, 225-229). Bu arada bir malı vadeli olarak pahalı alıp daha ucuza fakat peşin satma şeklindeki alışveriş (îne) hadiste yasaklanmış olmakla birlikte (Ebû Dâvûd, "Büyü", 56; Şevkânî, V, 233-235) bu yasak farklı yorumlanmış ve dış şekil itibarıyla faizli bir işlem sayılmadığından sahâbe dev-

rinden itibaren bazı âlim ve İslâm hukukçusu tarafından doğrudan, bazılarında ise araya üçüncü bir şahsın girmesi şartıyla hukuken geçerli sayılmıştır. Burada akidlerde objektif ölçülerin ve hâricen bilinebilen dış şeklin mi, yoksa tarafların kasıt ve niyetinin ve akdin yol açabileceği olumsuz sonuçların mı esas alınıp öncelik taşıyacağı problemi gündeme gelmektedir. Hanefî, Şâfiî ve Zâhirîler akidlerde niyetlerin bilinemeyeceğinden hareketle çok defa dış şekli esas alıp objektif ölçülerle yetinirken Mâlikî ve Hanbelî hukukçular akidlerde tarafların kastına ve akdin yol açacağı sonuçlara daha çok ağırlık verirler. Bu usul farklılığı sebebiyle alışverişlerle ilgili yasaklar zaman zaman farklı yorumlanabilmekte ve yasağın hâricî unsura veya sonuca taalluk etmesi halinde alışveriş hukuken geçerli sayılabilmektedir.

Satım akdi yapılırken bir şartın ileri sürülmesi halinde bu şartlı satımın durumu, hadiste mevcut yasağın genel ve mutlak oluşunun da tesiriyle (Buhârî, "Büyü", 73; Ebû Dâvûd, "Büyü", 55; Zeylâi, IV, 17), İslâm hukuk doktrininde ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bu konuda Zâhirîler, kısmen de Şâfiîler oldukça katı davranırken Mâlikîler, bilhassa Hanbelîler gayet müsamahalı davranmış, naslara ve satım akdinin maksadına aykırı şartlar hariç bütün şartların geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hanefîler başlangıçta Şâfiîler gibi düşünerek yeni bir akid görünümünde olan veya tek taraflı menfaat sağlayan şartları akdin muktezasına aykırı kabul ederken tarihî seyir içerisinde bu görüşlerini yumuşatmış ve sonuçta örf ve teâmüde mevcut şartlarla yapılan satım akidlerini câiz görmüşlerdir (*Mecelle*, md. 188). Alıcının başlangıçta belli bir meblağı (kaparo) verecek malı satın alırsa bu meblağın semenden sayılması, vazgeçerse satıcının mülkü olması kaydıyla yaptığı alışveriş (bey'u'l-urbân, arabûn), gerek bu konuda Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadis (Ebû Dâvûd, "Büyü", 69), gerekse bu tür akdin haksız kazanç ve sebepsiz iktisaba yol açması, şartlı akid olması gibi sebeplerle çoğunluk tarafından câiz görülmemiştir. Alışverişle ilgili olarak hadislerde ve İslâm hukuk doktrininde görülen bütün bu ve benzeri yasaklamalar, temelde akidlerin gerçek rızaya dayanması, aldanma ve garardan uzak olması, dolayısıyla insanların haksız şekilde sömürülmesinin ve bundan kazanç sağlanmasının önlenmesi gibi gayeler taşır.

Satım akdi esasen bağlayıcı (lâzım) bir akid olup usulüne uygun olarak kurulduğunda tarafları bağlar. Ancak akidlerle ilgili muhayyerlikler satım akdi için de söz konusu olup böyle bir muhayyerliğin bulunması halinde ilgili tarafın akdi feshetme hakkı doğar (*Mecelle*, md. 376). Şart muhayyerliği, belli bir süre içinde taraflardan birinin veya ikisinin birden akdi kabul etmekte veya feshetmekte muhayyer olmasını ifade eder (*Mecelle*, md. 300). Böyle bir şartın ileri sürülmesi, çoğunluk tarafından hem bu konudaki hadislerle (Buhârî, "Büyü", 42-46; Müslim, "Büyü", 43-46), hem de ihtiyaca binaen câiz görülmüştür. Ebû Hanîfe, Züfer b. Hüzeyl ve Şâfiî muhayyerlik süresinin en çok üç gün olabileceğini ileri sürerken diğerleri bu süreyi tarafların anlaşmasına, teâmül ve ihtiyaca göre belirlemeye taraftardır. Muhayyerlik süresi esnasında akid, ilgili taraf için bağlayıcı olmadığı gibi akdin hüküm doğurması da bu hakkın düşmesine kadar askıdadır. Muhayyerlik sürenin dolması, hak sahibinin vefatı veya hakkın kullanımı ile sona erer (*Mecelle*, md. 305-306). Tayin muhayyerliğinde ise alıcı veya satıcı, her birinin fiyatı ayrı ayrı belirlenen iki üç maldan birini belli bir müddet içinde alma veya satma hakkına sahip olmaktadır (*Mecelle*, md. 316-319). Akid seçim işlemiyle birlikte bağlayıcılık kazanır. Kıyemî bir malın giyaben yani görülp bilinmeden satım akdinde mebî veya semen olarak kararlaştırılması, Şâfiîler'in dışındaki hukukçulara göre câiz olup belli şartlarda ilgili tarafın malı görüp tanıdığı anda akdi kabul edip etmeme hakkı vardır (*Mecelle*, md. 320). Bu tür muhayyerlik müşahedenin, görüp tanımanın önem arzettiği mallarda gerçek rızânın korunmasına imkân verir. Kusur (ayıp) muhayyerliği ise satım akdine konu olan malda, malın kıymetini azaltacak ölçüde ve akid öncesi döneme ait (kadîm) bir kusurun ortaya çıkması halinde ilgili tarafa tanınan akdi feshetme hakkıdır (*Mecelle*, md. 337). Mebî veya semenin konuşulan vasıfta olmaması halinde mağdur tarafa tanınan fesih hakkı da (hıyârü'l-vasf) böyledir. Nitekim hadiste, sütü sağılmayarak göğsünde biriktirilmiş hayvanı (musarrât) satın alana benzer bir fesih hakkı verilmiştir (Buhârî, "Büyü", 65; Müslim, "Büyü", 23-28). Kusurlu malı elinde bulunduran dilerse bu malı iade ederek akdi fesheder, dilerse kabul edip konuşulan bedeli öder. Kusurlu malda tasarruf, bu malın zayı olması veya değişikliğe uğraması gibi

belli durumlar fesih hakkını düşürür. Satım akdinde ilgili tarafa tanınan bu muhayyerlikler, tarafların gerçek rızalarını koruma gayretinin tabii sonuçlarıdır (ayrıca bk. MUHAYYERLİK).

Hükümü. Satım akdinin hukukî sonucu (hüküm), satılan malın mülkiyetinin alıcıya, bedelin mülkiyetinin de satıcıya geçmesidir. Ancak bunun için kabz şart olmayıp akdin yapılmış olması yeterlidir (*Mecelle*, md. 262). Çünkü satılan malın ve bedelin karşılıklı teslim ve tesellümü (kabz), mülkiyetin intikalinin sebebi değil gereği ve sonucudur. Bu sebeple satım akdinde belli neviler hariç akidleşme ve kabz iki ayrı safha olarak görülür. Satım akdinin hükmünün irade beyanına bitişik olması sebebiyle de hukukçuların çoğunluğuna göre akdin ileri bir tarihe izâfe edilerek veya şarta bağlanarak kurulması (ta'lik) câiz olmaz. Çünkü ta'lik şart satım akdinin yapı ve maksadına aykırıdır.

Satım akdi yapıp da teslim-tesellüm olmadan satılan mal tabii bir âfetle helâk olursa akid infisah eder. Alıcının fiiliyle helâk olursa akid devam eder ve alıcı bedeli öder. Mebî üçüncü şahsın fiiliyle helâk olmuşsa alıcı ister akdi fesheder, isterse bedeli ödeyip bu şahıstan satılan malın tazminini ister. Malın kabz sonrası helâki halinde ise kural olarak akid devam eder, mâlik (alıcı) tazmin için -varsa- sorumlulara rücû eder. Para veya mislî mal olan bedel akidden sonra artık zimmette sâbit olduğundan kabz öncesi helâki akdi etkilemez. Ancak bedelin kıyemî bir mal olup da helâk olması veya para olup da piyasadan kalkması (kesâd) halinde Ebû Hanîfe'ye göre akid infisah eder. Bu durumda alıcının satılan malı iade etmesi, yoksa kıymetini ödemesi gerekir. Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise akid infisah etmez, fakat satıcı muhayyerdır; ister akdi feshedip malı geri alır, isterse semenin değerinin ödenmesini ister. Semen para olup da kıymeti (alım gücü) akid zamanına göre azalmışsa ödeme yapılırken bedelin akid zamanındaki kıymeti esas alınır. Bedelin kabz (ödeme) sonrasında helâkinin akdi etkilemeyeceği açıktır.

Alıcının teslim almadan önce mebî'de hukukî işlem (tasarruf) yapmasına gelince, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, kabzedilmeyen malın satımı ile ilgili olarak hadiste mevcut yasak (Buhârî, "Büyü", 55; Müslim, "Büyü", 29, 35-40) menkul mallara ait olduğundan menkul mallarda kabz öncesi alıcının tasarrufu câiz olmaz, gayri menkullerde istihsânen câiz

dir. Cumhûru fukahâya göre ise yasak daha umumi olup her nevi mebî'de kabz öncesi tasarruf câiz değildir. Semende tasarrufa gelince semen kural olarak zimmette sâbit olduğundan kabz öncesinde diğer alacaklarda olduğu gibi onda da tasarruf câiz görülmüştür. Hadiste de benzeri bir cevaza rastlanmaktadır (Zeylâî, IV, 33). Ancak yapılacak hukukî işlemin faizli işlem olmaması veya faize yol açmaması gerekir. Nitekim alacağın satımına da (bey'u'd-deyn) bu sebeple birçok sınırlama getirilmiştir.

Satılan mal ile bedelin gerek ayrı olması halinde (mukâyeda) gerekse deyn olması durumunda (sarf) ivazlar arasında teslim önceliği taşıyan yoktur. Fakat ayrı karşılığı deyn söz konusu ise, vade-i satışlar hariç, önce semenin satıcıya, sonra da mebî'in alıcıya teslimi gerekir. Bu teslim sırası, satıcının bedeli teslim almadıkça malı vermeme hakkı (hapis hakkı) açısından önem taşır (*Mecelle*, md. 262, 278). Satılan malın teslim yeri, kural olarak satım akdinin yapıldığı anda bulunmakta olduğu yerdir (*Mecelle*, md. 285). Bedelin teslim külfeti alıcıya, malın satıcıya aittir (*Mecelle*, md. 288-289). Ancak bu hükümler düzenleyici hukuk kuralları olup tarafların aksine anlaşma yapmaları mümkündür. Satılan malın veya bedelin teslim alınması malı bilfiil teslim almakla olabileceği gibi anahtarın teslimi, tapuya şerh, itlâf, tasarruf gibi hukuken veya hükmen kabz sayılan fiillerle de olabilir.

Bâtıl bir satım akdi hukuken yok sayıldığından geçerli bir satım akdine ait hiçbir hukukî neticeyi meydana getirmez ve sihhat kazanmaz. Ancak satım akdi bâtil da olsa maddî bir vâkıa olarak belli durumlarda iade veya tazmin mükellefiyeti doğurabilir. Bâtıl bir satım akdinin, içerisinde alt bir akdin gerekli şartlarını ihtiva etmesi halinde satım akdinin bu alt akde dönüşebilmesi veya geçerli olabilecek kısmının alınabilmesini doktrinde olumlu karşılayanlar da vardır (bk. BUTLÂN).

Fâsit satım akdi Hanefiler'e göre ayrı bir statüde ele alındığından bâtila göre farklı sonuçlara sahiptir. Fâsit satım akdi fesat sebeplerinin ortadan kaldırılması ile sihhat kazanır. Bu mümkün değilse akdin taraflarca, bilhassa kamu haklarını ilgilendirmesi halinde ise hâkim tarafından re'sen feshedilmesi gerekir. Fâsit satım akdi kabz öncesinde mülkiyet ifade etmez. Ancak izne dayalı olarak teslim-tesellüm olmuşsa belli

durumlarda, özellikle meb'ın üçüncü şahıslara intikali veya esaslı surette değişikliğe uğraması halinde ilgili tarafın feshetme hakkı düşer ve mülkiyet ifade eder (*Mecelle*, md. 372). Diğer hukuk ekolleri, fesat ve butlân nazariyelerinin tabii sonucu olarak fâsıt / bătıl akdin mülkiyet ifade etmeyeceği görüşündedir (bk. FESAT).

Mevkuf satım akdinin hükmüne gelince, akid ister tarafların ehliyetindeki eksiklik sebebiyle, isterse yetkisizlik veya başkasının hakkından dolayı mevkuf olsun, meb'ı ve semenin mülkiyeti taraflara intikal etmez. Akid henüz geçerlik ve işlerlik (nefâz) kazanmadığından ilgili şahsın veya hak sahibinin onayını (icâzet) beklemek gerekecektir (*Mecelle*, md. 377-378).

Değişik açılardan farklı ayırım ve isimlendirmelere tâbi tutulabilen satım akdi, maliyet-semen ilişkisine göre dörde ayrılır: Alış fiyatı (maliyet) açıklanmaksızın fiyatın pazarlıkla belirlendiği alışverişler (bey'u'l-müsâveme), alış fiyatına belli miktar veya oranda kâr eklenerek yapılan satış (bey'u'l-murâbaha), maliyetine satış (bey'u't-tevliye) ve zararına satış (bey'u'l-vedîa). Son üç nevi alışveriş, maliyetin bilinmesine ve satıcıya güvene dayanan akidler olduğundan normal şartlarda satıcı lehine, maliyet hakkında yapılan ve yanlış beyanda bulunması halinde ise aleyhine birtakım hükümlere sahiptir.

Satım akdinin V. (XI.) yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bir nevi de "bey' bi'l-vefâ"dir. Satım ile rehin akdinin karışımı olup rehin yönü ağır basan bu akid nevinde paraya ihtiyacı olan bir kimse malını belli bir para karşılığı alıcıya satmakta, alıcı verdiği para iade edilinceye kadar maldan faylanmakta, para iade edildiğinde ise malı iade etmektedir. Diğer bir ifadeyle bey' bi'l-vefâ, bir malı parasını iade edince geri almak şartıyla bir kimseye satmaktır (*Mecelle*, md. 118; bk. BEY' bi'l-VEFÂ).

Satım akdinin tarafların karşılıklı rızaları ile ortadan kaldırılması (ikâle) mümkün ise de (*Mecelle*, md. 190) ikâlenin yeni bir akid mi yoksa fesih mi sayılacağı tartışmalıdır.

İslâm hukuk ekollerinin ve hukukçularının satım akdiyle ilgili olarak ileri sürdükleri kayıt, şart ve doktriner görüşlere tarihî seyir ve tatbikat içerisinde ve ihtiyaçlara paralel olarak belli bir esneklik getirildiği ve başlangıçtaki hükümlerle

rin hukukî çözüm (hile) ve yorumlarla zaman zaman yumuşatıldığı görülmektedir. Ancak bunu, ticarî örfün hukuka egemen olması şeklinde nitelendirmek yanlış olur. Ayrıca satım akdinin gerek kuruluş, işleyiş ve sonuçları, gerekse unsur, şart ve vasıflarıyla ilgili olarak örnekler ve meseleler üzerinde geliştirilen İslâm hukuk kültürünün tarihî yorumu, fer'î ve şeklî ayrıntıların da gâi yoruma tâbi tutulması, böylece bu konuda günümüzün şart ve değerlerini aydınlatacak genel ilke ve çözümlerin çıkarılması mümkündür ve gereklidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Büyü^c", 42-46, 55-85, 102-105, 112; Müslim, "Büyü^c", 1-2, 4-6, 23-30, 32, 35-40, 42-46, 59-86; Ebû Dâvûd, "Büyü^c", 18-19, 23-24, 34, 55-56, 69; Şâfiî, *el-Üm*, III, 3-95; Cessâs, *Ahıkâmü'l-Kur'ân* (Kamhâvî), II, 189-190; İbn Hazm, *el-Muhalîlâ*, Kahire 1389/1969, IX, 270-751; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, Kahire 1315, I, 257-296; Serahsî, *el-Mebisât*, XII, 108-219; XIII, 2-199; Kâsânî, *Bedâ'î^c*, V, 133-310; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1975, II, 136-248; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1389/1969, III, 480-506; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Kalkûta 1357, IV, 17, 33; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, III, 372-486; IV, 3-181; Şevkânî, *Neytül'evtâr*, V, 160-235; *Mecelle*, md. 101-403; Ali Haydar, *Dürrerü'l-hükkâm*, I, 209-670; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, Dimaşk 1981, md. 342-534; M. Yûsuf Mûsâ, *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-^cakd* (nşr. Dârü'l-Fikri'l-Arabî), Kahire 1952, s. 249-521; J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964, s. 151-154; a.m.f., "Bay^c", *EI²* (İng.), I, 1111-1113; Muhammed Emin Dirîr, *el-Garar ve eşeruhü fi'l-^cukûd*, Kahire 1967, s. 3-443; Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I-II; Bilmen, *Kamus*, VI, 5-130; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ft üslûbihi'l-cedîd*, Dimaşk 1395/1975, I, 151-523; Muhammed ez-Zühaylî, *el-^cUkûdü'l-müsemnât*, Dimaşk 1982-83, s. 9-497; Abdülkerîm Zeydan, *el-Medhal*, Bağdad 1396/1976, s. 33-36, 285-398; Abdürrezâk es-Senhürî, *Meşâdirü'l-hak fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Beyrut, ts., III, 139-150; Muhammed Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-^cakd*, Kahire 1977, s. 199-465; Nezîh Hammâd, *el-Hiyâze fi'l-^cukûd fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Dimaşk 1978; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, s. 612-617; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1982, II; a.m.f., "Alış-Verişte Vâde Farkı", *İslâm Hukukuna Göre Alış-Verişte Vâde Farkı ve Kâr Haddi*, İstanbul 1987, s. 13-38; Ali Şafak, "İslâm Hukukunda Alış-Verişte Kâr Haddi", a.e., s. 60-111; Muhammed Vefâ, *Ebrezû şuveri'l-büyü^ci'l-fâside*, Kahire 1984; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, Balıkesir 1984; Ali Muhyiddin Karadâğî, *Mebde^c ü'r-rizâ fi'l-^cukûd*, Beyrut 1985, I-II; Yunus Apaydın, *İslâm Hukukunda Hukûkî İşlemlerin Hükümsüzlüğü* (doktora tezi, 1989), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdüssemmî Ahmed İmam, *Uşlûlü'l-büyü^ci'l-memnû^ca*, Kahire, ts. (Dârü't-Tibâatî'l-Muhammediyye); Th. W. Juynboll, "Bey", *İA*, II, 581-582.

BEY HANI

(bk. EMİR HANI).

BEY' bi'l-İSTİĞLÂL

(bk. BEY' bi'l-VEFÂ).

BEY MESCİDİ

İstanbul Eyüp'te
XVI. yüzyılda yapılan mescid.

Haliç kıyısına paralel olarak uzanan Zal Paşa caddesinde Zal Mahmud Paşa Camii'nin tam karşısında bulunmaktadı. Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin ifadesine göre bânisi Silâhşör Mehmed Bey olup kabri de mescidin yanındadır. Yine aynı kaynakta bu mâbede Sürahi Mescidi de denildiğine işaret edilmiştir. İsmâil Beyzâde Osman ve Halil Ethem ise mescidi Silâh Mehmed Bey Mescidi olarak kaydetmişlerdir. Mescidin hangi tarihte inşa edildiği bilinmediği gibi bânisinin şahsiyeti hakkında da bilgi yoktur. Fakat yapı tekniği ve mimari özelliklerinden bir XVI. yüzyıl eseri olduğu anlaşılmaktadır. Bu küçük eser yapı düzeni bakımından o derecede değişik ve zariftir ki bu sebeple Mimar Sinan'ın eseri olduğu ileri sürülmüştür. Fakat Sinan'ın eserlerinin listelerini veren tezkirelerde adına rastlanmaz. Zal Mahmud Paşa Camii'nin sokak aşırı tam karşısında ve bu büyük caminin hemen hemen yanında oluşu da bu küçük mâbedin ondan daha önce inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bey Mescidi 1928'de çıkarılan, cami ve mescidleri tasfiyeye tâbi tutan yönetmelik gereğince "kadro dışı" bırakılarak

Bey Mescidi - Eyüp / İstanbul

